

ციცერონი

ტუსკულანური სასუბრები

წიგნი I

სიკვდილის დასათრგუნად

I. 1. აი, როცა უკვე გავთავისუფლდი ადვოკატისა და სენატორის მოვალეობის შესრულებისაგან (მთლიანად თუ არა, ნაწილობრივ მაინც), შევუძახე საკუთარ თავს და შენი დაჟინებული რჩევით, ბრუტუს, გავბედე, ხანგრძლივი შესვენების შემდეგ მივბრუნებოდი იმ საქმიანობას, რომელიც მუდამ მახსოვდა, თუმცა კარგა ხანს ხელისშემშლელი გარემოებების გამო მისთვის ვერ მოვიცალე. გადავწყვიტე, ლათინურად გადმომეცა ის, რაც ყველა ხელოვნების არსსა და მოძღვრებას წარმოადგენს, ეს არის სიბრძნის სიყვარული, რომელიც გვიჩვენებს ცხოვრების სწორ გზას და რასაც ბერძნები ფილოსოფიას უწოდებენ. მართალია, ფილოსოფიის დაუფლება უშუალოდ ბერძნებისაგან გვმართებს, მათი სწავლებებითა და ნაშრომებით, მაგრამ, ჩემი შეხედულებით, ჩვენები განსხვავებულად იკვლევენ პრობლემებს, ვიდრე ბერძნები, მათგან შეთვისებულ ცოდნას კიდევ უფრო სრულყოფენ, ახლებურად უდგებიან იმ საკითხებს, რაც საყურადღებოდ მიაჩნიათ.

2. ჩვენ უფრო ვიცავთ ადათებსა და წესებს საოჯახო და საშინაო საქმეებში, ჩვენი წინაპრები უკეთ ახერხებდნენ სახელ-

მწიფოს განმტკიცებას კანონებითა და დადგენილებებით. სამხედრო საქმეს რაც შეეხება, აქ ჩვენები გამოირჩეოდნენ სიქველით, უფრო მეტად კი – წესრიგით. რადგან ვერც ბერძნები, ვერც სხვა რომელიმე ხალხი ვერ შეგვედრება იმაში, რაც ბუნებისაგან გვაქვს მომადლებული და არა – სამეცნიერო თხზულებებიდან. ჩვენს წინაპრებს ვერავინ აჯობებს სიდიადით, სიმტკიცით, გაბედულებით, ღირსებით, ერთგულებითა და გამორჩეული სიქველით.

3. ბერძნული განათლება და მწერლობის ყველა სახეობა გაცილებით მაღლა იდგა ჩვენსაზე, ისინი იოლად იმარჯვებდნენ, რადგან მოქიშპე არც ჰყავდათ. ბერძნებში სწავლულებად უძველესი პერიოდიდან პოეტები ითვლებოდნენ: ჰომეროსი და ჰესიოდე, რომლებიც რომის დაარსებამდე ცხოვრობდნენ, არქილოქოსი კი რომულუსის მეფობის დროს იყო, მოგვიანებით, რომის დაარსებიდან 510 წელს, ლივიუს ანდრონიკუსმა დადგა დრამა გაიუს კლავდიუსის, ცეკუსის ვაჟის და მარკუს ტუდიტანუსის კონსულობის დროს, ერთი წლით ადრე ენიუსის დაბადებამდე (რომელიც პლავტუსსა და ნევიუსზე უფროსი იყო).

II. ასე რომ, ჩვენ მოგვიანებით გავეცანით და დავაფასეთ პოეტები. თუმცა, *საწყისებში* გვაქვს ცნობები, რომ ნადიმის დროს თანამეინახენი ფლეიტაზე მღეროდნენ დიდებულ ვაჟკაცთა საგმირო საქმეებს, მაგრამ, როგორც კატონი აცხადებს, დიდ პატივში არ იყვნენ პოეტები. იგი კიცხავს მარკუს ნობილიორს სამარცხვინო საქციელისთვის, რომელიც პოეტების თანხლებით გაემართა პროვინციაში, იმავე კონსულმა, როგორც ვიცით, ენიუსი წაიყვანა ეტოლიაში. ასე რომ, რაც ნაკლებ პატივში იყვნენ პოეტები, მით ნაკლებ ინტერესს იჩენ-

დნენ ამ საქმიანობისადმი, დიდი ნიჭით გამორჩეულნიც კი დიდებით ვერ შეედრებოდნენ ბერძნებს.

4. თუ ფაბიუსი, დიდებული პიროვნება, ქებას იმსახურებდა იმის გამო, რომ ხატავდა, ჩვენც ხომ გვეყოლებოდა ბევრი პოლიკლიტუსი და პარასიუსი? პატივი ასაზრდოვებს ხელოვნებას, დიდების წყურვილი ფრთებს ასხამს ადამიანებს, ხალხი ამრეხით უყურებს ყველას, ვინც თავს ვერ გამოიჩინს ამ საქმეში. ბერძნები დიდად აფასებდნენ სიმღერასა და ფლეიტაზე დაკვრას და ეს მიაჩნდათ განათლების მწვერვალად. როგორც ამბობენ, ეპამინონდა (რომელიც, ჩემი აზრით, გამორჩეული იყო ბერძნებს შორის), მშვენივრად მღეროდა და უკრავდა, როცა რამდენიმე წლით ადრე თემისტოკლემ ნადიმში უარი თქვა ლირის ხელში აღებაზე, მიხვდნენ, რომ მან დაკვრა არ იცოდა. გამოდის, რომ საბერძნეთში მუსიკალური ხელოვნება ყვაოდა, იგი ყველას ემარჯვებოდა, ვინც ამ საქმეში თავს ვერ გამოიჩინდა, მის განათლებას ეჭვით უყურებდნენ.

5. ბერძნები ძალიან აფასებდნენ გეომეტრიას, მათემატიკაში ხომ არაფერია უფრო გამორჩეული. ჩვენთვის კი ამ მეცნიერებას გამოყენებითი მნიშვნელობა ჰქონდა, მას მივმართავდით მხოლოდ ანგარიშისა და მიწის აზომვის დროს.

III. რაც შეეხება ორატორულ ხელოვნებას, იგი სწრაფად შევიყვარეთ, ჯერ მხოლოდ ენამჭევრობით გამოვირჩეოდით და არა – განათლებით, მაგრამ შემდეგ სწავლასაც დავეწაფეთ. როგორც ამბობენ, გალბა, აფრიკელი და ლელიუსი განათლებულნი იყვნენ, სიბეჯითით მათ არც კატონი ჩამორჩებოდა, რომელიც მათზე უფროსი იყო, შემდეგ მოდიან: ლეპიდუსი, კარბონი და გრაკუსები. მერე და მერე უფრო გამოჩნდნენ კარგი ორატორები. ასე რომ, ბერძნებს არაფერში, ან თითქმის

არაფერში ჩამოვრჩებით. ფილოსოფიაში კი ლათინური მწერლობა არ ბრწყინავს, ჩვენი ვალია, მივხედოთ და ავადორძინოთ ეს მეცნიერება, თუ უწინ ჩვენი ქვეყნისთვის სარგებლობა მოგვეკონდა, როცა ძალიან ვიყავით საქმით დაკავებულნი, ახლაც, მოცლილობის ჟამს, შეძლებისდაგვარად, უნდა დავეხმაროთ ჩვენს მოქალაქეებს.

6. ეს ძალიან საშური საქმეა, რადგან, როგორც ამბობენ, ბევრი წიგნი დაწერილა ლათინურ ენაზე ჰაიპარად, რომელთა ავტორები ცნობილი პიროვნებები არიან, მაგრამ არც ისე განათლებულნი. შესაძლებელია, ადამიანი სწორად ფიქრობდეს, მაგრამ ლამაზად საუბარი არ ეხერხებოდეს. მაგრამ, ვისაც უჭირს წერილობით თავისი ნააზრევის გადმოცემა ნათლად და დალაგებულად, მას არც სიამოვნების მინიჭება ძალუძს მკითხველისათვის, იგი დროსაც ბოროტად იყენებს და წიგნებსაც. ამ შემთხვევაში იგი მხოლოდ თავის თავს ან თავის ახლობლებს უკითხავს საკუთარ ნაწერს, რადგან სხვას ვერავის დააინტერესებს იმათ გარდა, ვინც თავს ნებას აძლევს, ისე წეროს, როგორც მოეპრიანება. სწორედ ამიტომ, თუ აქამდე ცდა არ დაგვიკლია რიტორიკის სადიდებლად, მით უფრო მონდომებით უნდა გავაცნოთ რომაელებს ფილოსოფიის წყარო, საიდანაც მოედინება ორატორული ხელოვნება.

IV. 7. როგორც არისტოტელემ, დიდი ნიჭით, ღრმა ცოდნითა და ენაწყლიანობით გამორჩეულმა ადამიანმა, რიტორიკაში ისოკრატეს წარმატებით შთაგონებულმა, თავად გადაწყვიტა, ახალგაზრდებისათვის ესწავლებინა ლამაზად საუბარი, რაც სიბრძნესა და მჭევრმეტყველებაზე იქნებოდა დაფუძნებული, ჩვენც ვიფიქრეთ, უარი არ გვეთქვა ნაცად ხერხზე და უფრო მეტად გამოგვეყენებინა მრავალსიტყვაობა. მუდამ იმ აზრისა

ვიყავი, რომ ფილოსოფია არის სრულყოფილი მეცნიერება, რომელსაც ძალუმს ლამაზად და გატაცებით საუბარი ყველანაირ მნიშვნელოვან საკითხზე. ამ ვარჯიშში ისეთი მონდობებით ჩავერთეთ, რომ გავბედეთ, ბერძნული წესების მიხედვით მეცნიერული საუბრების გამართვა. ახლა კი, ბრუტუს, შენი წასვლის შემდეგ, მალევე გადავწყვიტე, ამ ხელოვნებაში მეც მომესინჯა ძალები ტუსკულანუმში, სადაც ბევრი ჩემი ახლობელი იყო შეკრებილი ჩემთან. უწინ, როცა სასამართლო საკითხებზე მიწევდა მსჯელობა, ვერავინ მჯობნიდა ხანგრძლივად საუბარში, ახლა კი, სიბერეში ამას დეკლამაციები ჩაენაცვლა, ნებას ვრთავდი ყველას, ვისაც რაზეც სურდა, იმაზე ესაუბრა, თავად კი დამჯდარი ვუსმენდი, ან ვსეირნობდი და ისე ვეპაექრებოდი.

8. ამგვარად, ხუთი დღის საუბრები (ასე უწოდებენ ამას ბერძნები) ხუთ წიგნში გავაერთიანე. ეს კი ასე ხდებოდა: ვისაც რა თემაზე სურდა საუბარი, იწყებდა ლაპარაკს, მე კი ვეკამათებოდი. ამ ძველ, სოკრატისეულ მეთოდს შენც კარგად იცნობ, რომელსაც სხვისი აზრის გასაბათილებლად იყენებენ. ასე უფრო ადვილად შეიძლება ჭეშმარიტებასთან მიახლოება. ასე ფიქრობდა სოკრატე. უფრო ნათლად რომ განვმარტო ეს საუბრები, ისე გადმოვცემ, თითქოს ეს თხრობა კი არა, მოქმედება იყოს. მაშ, ასე, იწყება ექსორდიუმი.

V.9. – მე მგონია, სიკვდილი ბოროტებაა.

– ვისთვის? გარდაცვლილთათვის, თუ მათთვის, რომელთაც სიკვდილი ელოდებათ?

– ორივესთვის.

– მაშ, უბედურება ყოფილა, რადგან ბოროტებაა.

– სწორედ ასეა.

– გამოდის, ყველანი უბედურნი არიან, გარდაცვლილებიცა და სიკვდილის მომლოდინენიც.

– მე ასე ვფიქრობ.

– ხომ არ არსებობს ადამიანი, უბედური რომ არ იყოს?

– დიახ! ასეთი ადამიანი საერთოდ არ არსებობს.

– შენ იმის თქმა გსურს, რომ ყველანი, ადრე დაბადებულებიცა და აწი რომლებიც დაიბადებიან, არა მარტო უბედურები არიან, არამედ – მარადიულად უბედურები. რადგან, შენ რომ გეთქვა, რომ მხოლოდ ისინი არიან უბედურნი, რომლებიც მომაკვდავნი არიან, ცოცხლებს შორის ვერავის გამოორიცხავდი, რადგან ყველას ელოდება სიკვდილი და მაინც, მიუხედავად ამისა, სიკვდილი არის დასასრული უბედურებისა. რაკილა მკვდარნიც უბედურები არიან, ე. ი. ვიბადებით, რომ ვიყოთ მარად უბედურნი. მაშინ ჩვენზე ასი ათასი წლის წინათ გარდაცვლილებიც უბედურები არიან და ისინიც. რომლებიც ოდესმე გაჩენილან ქვეყნად.

– სწორედ ასე ვფიქრობ.

10. – გთხოვ, მიპასუხე, მაინც ვინ ან რა გაშინებს: კერბერი, ქვესკნელის სამთავიანი ურჩხული, კოკიტუსის ბუყბუყი თუ აქერონტის გზა,

*წყალში ჩაფლული კისრამდე, წყურვილით გაწამებული
ტანტალოსი, თუ სიზიფე, ოფლში გახვითქული,
ლოდის ატანას რომ ცდილობდა ამოდ მთაზე.*

იქნებ წარბშეუხრელი მსაჯულები, მინოსი და რადამანთუსი? მათ წინაშე ვერც ლუცილიუს კრასუსი დაგიცავდა, ვერც მარკუს ანტონიუსი და ვერც დემოსთენე, ბერძენი მსაჯულების წინაშე რომ განხილულიყო შენი საქმე. თავად შენ უნდა დაგეცვა სიტყვით თავი ხალხმრავალი კრების წინაშე. იქნებ

ამის გეშინია და ამიტომ გგონია, რომ სიკვდილი მარადიული ბოროტებაა?

VI. – გიჟი გგონივარ, ეს რომ დავიჯერო?

– ნუთუ, მართლა არ გჯერა?

– ცხადია, სულაც არა.

– გეფიცები, უაზროდ საუბრობ.

– მითხარი, რატომ?

– იმიტომ რომ, ნამდვილი ორატორივით შემძლია, საწინა-
აღმდეგო დაგიმტკიცო.

11.– ეს ვის არ შეუძლია? რა დიდი საქმეა, პოეტებისა და
მხატვრების წარმოსახვების გაბათილება?

– გამოჩენილი ფილოსოფოსების ძველი წიგნები სავსეა ამ-
გვარი საწინააღმდეგო არგუმენტებით.

– რა აზრი აქვს ამას, რომელ სულელს დააინტერესებს ეს ყვე-
ლაფერი?

– თუკი საიქიოში უბედურები არ არიან, საერთოდ არავინ
ყოფილა იქ.

– სწორედ ასე ვფიქრობ.

– მაშ, სად არიან ისინი, რომელთაც შენ უბედურებს უწოდ-
ებ, სად ბინადრობენ? რადგან არსებობენ, სადმე ხომ უნდა იყ-
ვნენ?

– მე ვფიქრობ, ისინი არსად არ არიან.

– ე. ი. არ არსებობენ?

– დიახ, ასე მგონია, იმიტომ არიან ისინი უბედურები, რომ
არ არსებობენ.

12. – ისე, მერჩივნა, გშინებოდა კერბერის, ვიდრე ასეთი
უაზრობა გეთქვა.

– მაინც რას გულისხმობ?

– ხან უარყოფ მის არსებობას, ხან ამბობ, რომ იგი არსებობს. აქედან რომელია სწორი? რადგან ამტკიცებ, რომ უბედურია ის, ვინც არ არსებობს, ამით ამბობ, რომ ის არსებობს.

– ისეთი ჩერჩეტიც არ ვარ, ეს რომ ვთქვა.

– აბა, რატომ ლაპარაკობ ასე?

– მე ვამბობ, მაგალითად, რომ უბედურია მარკუს კრასუსი, რომელსაც სიკვდილმა ყველა სიმდიდრე წაართვა, უბედურია, რომელმაც ასეთი დიდი სახელი დაკარგა და ბოლოს, ყველა საბრალოა, ვინც ამ შუქს მოაკლდა.

– შენ კვლავ იმავეს უბრუნდები. უბედურები რომ ვუწოდოთ ვინმეს, საჭიროა, მათი არსებობა დაფუძვით. შენ კი მათ არსებობას უარყოფდი, რადგან გარდაცვლილები იყვნენ. მაშ, თუ არ არიან, არ არსებობენ. ე. ი. უბედურებიც ვერ იქნებიან.

– იქნებ, რასაც ვფიქრობ, კარგად ვერ გამოვხატავ. მე მგონია, თავისთავად ის არის უბედურება, რომ უწინ ვინც არსებობდა, ახლა აღარ არის.

13. – როგორ? ეს მეტი უბედურებაა, ვიდრე ის, რომ საერთოდ არ გაჩნდეს ადამიანი? ე. ი. ჯერ არდაბადებულნი უბედურები არიან, რადგან არ არიან და ჩვენც სიკვდილის შემდეგ უბედურები ვიქნებით, უბედურები ვიყავით მაშინაც, სანამ გავჩნდებოდით. მე რაღაც არ მაგონდება, დაბადებამდე ვიყავი თუ არა უბედური, შენ თუ უკეთესი მეხსიერება გაქვს, მომაგონე, მინდა, შენგან გავიგო ეს ყველაფერი.

VII.– მეხუმრები არა? თითქოს მე ვთქვი, რომ უბედურები ისინი არიან, რომლებიც არ დაბადებულან და არა ისინი, რომლებიც უკვე გარდაიცვალნენ.

– სწორედ ასე თქვი.

– არა, რადგან იყვნენ და ახლა არ არიან, ისინი არიან–მეთქი უბედურები.

– ვერ გრძნობ, რომ ურთიერთგამომრიცხავ აზრებს გამოთქვამ? განა ერთი მეორეს არ ეწინააღმდეგება, როცა ამბობ, რომ უბედურია, ვინც აღარ არის, მაგრამ ვინც არც დაბადებულა, იმას რას უწოდებ? როცა კაპენას კარიბჭიდან გამოდიხარ, როცა კალატინუსის, სციპიონების, სერვილიუსების ან მეტელუსების სამარხებს უცქერ, მათ შესახებ ფიქრობ, რომ ისინი უბედურები არიან?

– რადგან სიტყვაზე მიჭერ, ახლა სხვაგვარად ვიტყვი: ისინი უბედურები არიან იმიტომ, რომ ამჟამად აღარ არიან.

– ე. ი. იმას კი არ ამბობ, რომ *მარკუს კრასუსი უბედურია*, არამედ უბრალოდ ამბობ, *უბედური მარკუს კრასუსი*.

– დიახ, ასეა.

– რა მნიშვნელობა აქვს, როგორ იტყვი, მთავარია, რომ ამტკიცებ რაღაცის არსებობას ან არარსებობას. დიალექტიკის არაფერი გესმის? უპირველესად, ეს უნდა ვიცოდეთ: ყველა განაცხადი ან ჭეშმარიტებაა, ან სიცრუე – ამას აქსიომა ეწოდება, ამჟამად ეს ტერმინი გამახსენდა, თუ უკეთეს სიტყვას ვიპოვი, შემდგომში მას გამოვიყენებ. მაშ, როცა შენ ამბობ, *უბედური მარკუს კრასუსი*, ან იმას ამბობ, რომ *უბედური არის მარკუს კრასუსი* (სხვა საკითხია, ეს სიმართლეა, თუ სიცრუე) ან საერთოდ არაფერს ამბობ.

– კარგი, გეთანხმები, გარდაცვლილები არ არიან უბედურები, რადგან შენ მაიძულე, მეღიარებინა, რომ ვინც არ არსებობს საერთოდ, არ შეიძლება იყოს უბედური. მაშ, რა გამოდის? ახლა ვინც ვცოცხლობთ, რადგან სიკვდილი გველოდება, აღარ ვითვლებით უბედურებად? შეიძლება რაიმე სიხარულ-

ლი განვიცადოთ მთელი ცხოვრების მანძილზე, თუ დღე და ღამე მუდამ იმის ფიქრში ვიქნებით, რომ სიკვდილი, სადაცაა, გვეწვევა?

VIII. 15. – შენ თუ გესმის, როგორ უბედურებას ააცილებ ადამიანებს?

– ეს როგორ გავიგო?

– როგორ და, სიკვდილი რომ მკვდართათვის უბედურება ყოფილიყო, მარადიულსა და განუსაზღვრელ უბედურებაში ჩავვარდებოდით, ახლა კი ვხედავ იმ ზღვარს, რომელსაც, როცა გადავლახავთ, არაფრის შიში გვექნება. შენ მე ეპიქარმოსს მაგონებ, გემოვნებიან, მახვილგონიერ სიცილიელს, მის აზრებს იმეორებ.

– ვის? მასზე არაფერი მსმენია.

– გეტყვი, თუ მოვახერხებ ამის ლათინურად თქმას. შენ იცი, რომ, როცა ლათინურად ვსაუბრობ, ბერძნულს არ ვურევ, ისევე როგორც, ბერძნულად საუბრისას ლათინურ გამოთქმებს არ ვიყენებ.

– ეს მართებულიც არის, მაგრამ ეპიქარმუსმა რა თქვა?

– *არ მინდა სიკვდილი, რადგან, ვიცი, სიკვდილის შემდეგ არაფერი რჩება.*

– გამახსენდა ეს გამონათქვამი ბერძნულად. მაგრამ რაკი მაიძულე, დაგთანხმებოდი იმაში, რომ გარდაცვლილები არ არიან უბედურები, განაგრძე, თუ შეგიძლია და ამიხსენი, რატომ არ არის უბედური, ვინც ჯერ არ არის მკვდარი.

16. – ამის დამტკიცება არ არის ძნელი, მე უფრო მნიშვნელოვანი რამის თქმას ვაპირებ.

– როგორ თუ არ არის ძნელი? მაშინ რა არის უფრო მნიშვნელოვანი?

– აი, რა. თუ სიკვდილის შემდეგ არ არსებობს რაიმე ბოროტება, სიკვდილიც არ არის ბოროტება, ვისთვისაც სიკვდილთან ერთად უკანასკნელი ჟამი დაჰკრავს, მასში არაფერია ბოროტეული, ამაში შენც მეთანხმები, ამიტომ, არც იმაშია უბედურება, რომ სიკვდილი გარდაუვალია, ეს არის მიახლოება იმასთან, რაც, როგორც ვაღიარეთ, არ არის ბოროტება.

– გთხოვ, უფრო დაწვრილებით ამიხსენი. ეს ჩემთვის ძნელი გასაგებია, ჯერ უნდა გავიაზრო და მერე დაგეთანხმო. მაგრამ რა არის, შენი თქმით, უფრო მნიშვნელოვანი, რის ახსნას აპირებ?

– მინდა გასწავლო, რომ სიკვდილი არ არის ბოროტება, უფრო მეტიც, იგი სიკეთეა.

– არ გთხოვ ამას, თუმცა ძალიან მინდა, მოვისმინო ყველაფერი, რის ახსნასაც აპირებ, ის მაინც მითხარი, სიკვდილი რატომ არ არის ბოროტება. გეფიცები, არ შეგაწყვეტინებ, ძალიან მინდა, შენი აზრი ბოლომდე მოვისმინო.

– მართლა? მე რომ გკითხო რამე, არ მიჰპასუხებ?

– ეს მეტისმეტია, მაგრამ, თუ აუცილებელი არ არის, ძალიან გთხოვ, არ მკითხო.

IX. – აგისსნი წესისამებრ ყველაფერს, რისი მოსმენაც გსურს, განვმარტავ, თუ შევძელი, ოღონდ პითიელი აპოლონივით ნაღდ ჭეშმარიტებას ვერ მოგახსენებ, რადგან ჩვეულებრივი ადამიანი ვარ, ერთი მრავალთაგანი, ჩემი მიგნებებისა და წარმოსახვების საფუძველზე ვიტყვი, რა არის მსგავსი ჭეშმარიტებისა, ამის იქით ვერ წავალ. ჭეშმარიტებას ისინი მოგახსენებენ, რომლებმაც ის შეიმეცნეს და რომლებსაც ბრძენებს უწოდებენ.

– შენ, როგორც გესმის, ისე გვითხარი, ჩვენ მზადა ვართ, მოგისმინოთ.

18. –კარგი. თვითონ სიკვდილი თუ არის ძალიან გასაგები მოვლენა? ეს არის უპირველესად გასარკვევი. არიან ისეთები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ სიკვდილი არის სულისა და სხეულის გაყრა, მეორენი არ ეთანხმებიან და ამბობენ, რომ სული სხეულთან ერთად კვდება, იკარგება სხეულში. იმათგან, რომლებიც ფიქრობენ, რომ სული ეცლება სხეულს, ნაწილი ვარაუდობს, რომ მაშინვე გამოეყოფა მას, ნაწილი ამბობს, რომ დიდხანს რჩება მასში, ხოლო ზოგი მიიჩნევს, რომ სამუდამოდ ტოვებს სხეულს. თუ რას წარმოადგენს სული, სად მდებარეობს ან საიდან არის, ამ საკითხთან მიმართებაში განსხვავებული შეხედულებები არსებობს. ერთნი ამტკიცებენ, რომ სული ესა არის *გული* (cor), აქედან მომდინარეობს სიტყვები: *excordes* (*დამთხვეულები*), *vecordes* (გიჟები) და *concordes* (ერთსულოვანნი, თანამოაზრენი). ბრძენი ნასიკას, ორგზის კონსულის ზედსახელი *corculum*-ი (გულისხმიერი, კეთილგონიერი) იყო.

კაცი ჭკვიანი, ელიუსი, სექსტუს კატუსი.

19.– ემპედოკლე ფიქრობს, რომ სული არის გულისთვის სისხლის მიწოდება, სხვები ამბობენ, რომ სული ტვინის ნაწილია, ზოგიერთები არც გულთან და არც ტვინის ნაწილთან აკავშირებენ სულს. არიან ისეთები, რომლებიც სულის ადგილსამყოფელად გულს მიიჩნევენ, ზოგიერთები კი – ტვინის ნაწილს. ზოგის აზრით, სული (animus) სამშვინველთან (anima) არის დაკავშირებული, ასევე ფიქრობენ ჩვენებიც. აქედან გვაქვს გამოთქმები: *agere animam* და *efflare* (სულის გაცლა, ამოხდომა), *animosus* (გულადი) და *bene animatus* (მხნე, გაბედუ-

ლი) და *ex animi sententia* (გულის კარნახით). თვითონ *animus* (სული) *anima* (სამშვინველი)–საგან არის. სტოიკოსი ზენონი ფიქრობს, რომ *animus* (სული) არის ცეცხლი.

X. როგორც უკვე ვთქვი, გული, ტვინი, სამშვინველი და ცეცხლი საყოველთაო ტერმინებია, ზოგიერთი ფილოსოფოსი განსხვავებულ რამესაც ამბობს. ფილოსოფოსი და მუსიკოსი არისტოქსენოსი (რომელიც არც ისე შორეულ წარსულში ცხოვრობდა), ძველების მიბაძვით, საუბრობდა სხეულის ერთგვარ დაჭიმულობაზე, იმის მსგავსზე, რასაც *ჰარმონიას* უწოდებენ სიმღერის დროს და ლირაზე დაკვრისას. ბუნება და სხეულის აღნაგობა სხვადასხვა სულიერ განცდებს ბადებს, სიმღერა კი – ხმებს.

20. ასეთი ფორმით გამოხატა მან თავისი შეხედულება, თუმცა არ უარყვია ის, რაც მასზე გაცილებით ადრე თქვა და განმარტა პლატონმა. ქსენოკრატე უარყოფს, რომ სულს აქვს სახე და ფორმა, მაგრამ ფიქრობს, რომ რიცხვი აქვს, რომელსაც, როგორც ადრე პითაგორამ განაცხადა, ბუნებაში დიდი ძალა აქვს. მისი მასწავლებელი იყო პლატონი, რომელმაც წარმოიდგინა, რომ სული სამსახოვანია. მისი ძირითადი ნაწილი – გონება, თავში განათავსა, როგორც ციხესიმაგრეში, მას დაუქვემდებარა ორი დანარჩენი, რისხვა და ვნება, რისხვას გულთან მიუჩინა ადგილი, ხოლო ვნებას – გულმკერდის არეში.

21. დიკარქოსს ეკუთვნის სამი წიგნისგან შემდგარი კორინთული სიტყვა, რომლის პირველ ნაწილში გვაცნობს ერთმანეთთან მოპაექრე, ცნობილ სწავლულებსა და მათ მრავალ სიტყვას, დანარჩენ ორში კი საუბრობს ერთი მოხუცის, ფერეკრატე ფთიოტელის შესახებ (თითქოსდა დეკკალიონის ნაშიერზე), გადმოსცემს მის ნააზრევს, რომელიც მიიჩნევს, რომ

სული საერთოდ არ არსებობს, ეს არის უაზრო სიტყვა, რომ არ არის მართებული გამოთქმები: *სულიერნი, სულის მქონე არსებებები*, რადგან არც ადამიანებს აქვთ სული და არც ცხოველებს – სამშვინველი. ის ძალა, რითაც შევიგრძნობთ და რაც გვამომრავებს, ყოველ ცოცხალ ორგანიზმში თანაბრად არის მოთავსებული და მისი სხეულისაგან გამოცალკავება შეუძლებელია, რადგან დამოუკიდებლად არსებობა მას არ შეუძლია, არის მხოლოდ ერთიანი და განუყოფელი სხეული, რომელსაც თავისი აგებულებითა და ბუნების წყალობით შეუძლია სიცოცხლე და ფიქრი.

22. არისტოტელე, ნიჭითა და უნარით ყველა ფილოსოფოსზე აღმატებული (მათ რიცხვს პლატონს არადროს მივაკუთვნებ), როცა საუბრობს საწყისების ოთხ სახეობაზე, საიდანაც წარმოშობილია ყველაფერი, ფიქრობს, რომ არსებობს მეხუთეც, მისგან უნდა მომდინარეობდეს გონება. აზროვნებას, განჭკერტას, სწავლას, სწავლებას, რაიმეს მიგნებას, დამახსოვრებას, და ბევრ სხა რაიმეს: სიყვარულს, სიძულვილს, წადილს, შიშს, შფოთვასა და სიხარულს – ყველაფერ ამას, ფიქრობს, რომ საწყისის ოთხ სახეობასთან კავშირი არა აქვს. ამიტომ შემოაქვს მეხუთე საწყისი, რომელსაც სახელი არა აქვს და ამიტომ სულს ახალ სახელს, *ἐνδελέχεια*-ს არქმევს, რაც თითქოს ნიშნავს უწყვეტ, მარადიულ მოძრაობას.

XI. აი, ასეთია ფილოსოფოსთა შეხედულებები სულის შესახებ, თუ რამე არ გამომრჩა. მხოლოდ დემოკრიტეს, ამ დიდებულ ადამიანს ავუარე გვერდი, რომელიც ფიქრობს, რომ სული შედგება არაკანონზომიერად შეერთებული მსუბუქი და მრგვალი ნაწილაკებისაგან. ეს ფილოსოფოსები ყველაფერს მხოლოდ ატომური ნაწილაკების შეჯახებით ხსნიან.

23. ამ შეხედულებებიდან, ღმერთმა იცის, რომელია ჭეშმარიტი, ან რა არის ჭეშმარიტებასთან ახლოს, ამას დიდი კვლევა სჭირდება. რა ვქნათ? გადავწყვიტოთ, რომელია ამათ შორის ჭეშმარიტება, თუ მივუბრუნდეთ მთავარ თემას?

– ორივე მაინტერესებს, თუ ეს შესაძლებელია, მაგრამ ძნელია მათი დაკავშირება. ამიტომ, რაკი ამ საკითხს არ განვიხილავთ, იმაზე ვისაუბროთ, როგორ შეიძლება სიკვდილის შიშისაგან განთავისუფლება. ხოლო ამის განხილვამდე ჯერ უნდა ვიმსჯელოთ სულის შესახებ. მოდი, ახლა ამაზე ვისაუბროთ, სხვა საკითხზე კი – სხვა დროს.

– მე ვხვდები, შენ ყველაზე მეტად რისი გაგებაც გასურს, ამაზე საუბარი ჩემთვისაც საინტერესოა. თვითონ მსჯელობა გვიჩვენებს, ჩემ მიერ განხილულთაგან რომელი აზრია ჭეშმარიტი, ის, რომ სიკვდილი არ არის ბოროტება, თუ ის, რომ სიკვდილი სიკეთეა.

24. თუკი სული (animus) ან გულია, ან სისხლი, ან ტვინი, იგი სხეული ყოფილა და სხეულის დანარჩენ ნაწილებთან ერთად ისიც კვდება, თუ სამშვინველია (anima), შესაძლოა, განიფანტოს, თუ ცეცხლია, ჩაქრება, თუ არისტოქსენოსის ჰარმონია არის, დაირღვევა, რაც შეეხება დიკეარქოსს, მასზე რა უნდა ვთქვა, რომელიც ფიქრობს, რომ სული არ არსებობსო? ყველა ამის მსგავსი შეხედულების თანახმად, სიკვდილის შემდეგ არაფერი რჩება და ეს არც არავის ეხება. სიცოცხლესთან ერთად გრძნობაც ქრება, ხოლო შეგრძნებები ვისაც არა აქვს, მისთვის აზრი არაფერს აქვს. სხვა შეხედულებანი უფრო იმედის მომცემნი არიან, ალბათ, შვებას მოგცემს ის, რომ სული, სხეულიდან გამოსვლის შემდეგ ზეცაში, თითქოს თავის ნავსაყუდელში აიჭრება.

– რა თქმა უნდა, ეს მანუგეშებს, მინდა ასე იყოს, მაგრამ ასეც რომ არ იყოს, იმას მაინც ვისურვებდი, ვინმემ დამარწმუნოს ამაში.

– რა საჭიროა, მე დაგიმტკიცო ეს? მე ხომ პლატონს ვერ ვაჯობებ მჭევრმეტყველებაში? გულდასმით წაიკითხე მისი თხზულება *სულის შესახებ*, მასზე უკეთესს ვერაფერს ნახავ.

– გეფიცები, ბევრჯერ წავიკითხე, მაგრამ არ ვიცი, რა ხდება, როცა ვკითხულობ, ყველაფერში მის აზრებს ვეთანხმები, როცა გადავდებ წიგნს და დავიწყებ ფიქრს სულის უკვდავებაზე, გონება მეფანტება.

– ეს როგორ? უშვებ იმ აზრს, რომ სიკვდილის შემდეგ სულები აგრძელებენ არსებობას, ან იმას, რომ სიკვდილთან ერთად სულებიც ქრებიან?

– ეს დასაშვებია.

– რა ხდება, თუ სულები არსებობენ სიკვდილის შემდეგაც?

– ისინი ნეტარნი არიან.

– და თუ ქრებიან?

– ვერ ვიტყვი, უბედურები არიან –მეთქი, რადგან არ არსებობენ. შენ ამაში ცოტა ხნის წინ დამარწმუნე და მეც დაგეთანხმე.

– მაშინ რატომ–ღა გეჩვენება სიკვდილი ბოროტებად, თუ ნეტარად გვაქცევს, თუ სული ცოცხლობს, ან შეგრძნებების დაკარგვის შემდეგ რატომ არ ვხდებით უბედურები?

XII. 26. – თუ რთული არ არის, უპირველესად ეს გამაგებიწე, თუ შეძლებ ამას, სიკვდილის შემდეგ სულები როგორ განაგრძობენ არსებობას; მერე, თუ არ გაგიჭირდება ამის დამტკიცება (რადგან მართლაც ძნელია), ამიხსენი, რატომ არ არის სიკვდილი უბედურება. ვფიქრობ, უბედურება ის კი არ არის

უფრო, რომ გრძნობებისაგან იცლება ადამიანი, არამედ ის, რომ ეს გარდაუვლად მოხდება.

– ამ აზრის დასამტკიცებლად შეგვიძლია მივმართოთ ყველაზე სანდო ავტორებს, რომელთაც დიდი ძალა აქვთ და რომელთაც აფასებენ და ასეც უნდა იყოს, ესენი არიან, უპირველესად, ძველები, რომელნიც ღვთიური წარმომავლობის წყალობით და იმის გამოც, რომ ბევრად ადრე იყვნენ ჩვენამდე, შესაძლოა, უკეთესად სწვდებოდნენ ჭეშმარიტების არსს.

27. – ამგვარად, უხსოვარი დროის მცხოვრებლებს, რომელთაც ენიუსი *ძველ ხალხებს* უწოდებს, ერთი რწმენა ჰქონდათ – სიკვდილი არ ართმევს ადამიანებს გრძნობას, სიცოცხლის დასრულების შემდეგ ისინი არ იღუპებიან. ამას ბევრი რამ დასტურებს, მათ შორის: ქურუმთა წესების თანახმად, რიტუალების ჩატარება მიცვალებულთათვის, ზრუნვა და პატივისცემა მათ მიმართ, რასაც ისეთი გულმოდგინებით იცავდნენ ნიჭითა და გონიერებით გამორჩეული ადამიანები, რომ რელიგიური წესების დამრღვევთ დაუსჯელებს არ ტოვებდნენ, რადგან მათ კარგად ესმოდათ და სწამდათ, რომ სიკვდილი ყველაფრის გაქრობას, წაშლასა და მოსპობას კი არ ნიშნავს, არამედ – არსებობის შეცვლას, თითქოს გადასახლებას, მას აპყავს ცაში გამოჩენილი ვაჟკაცები და ქალები იქ სამუდამოდ დასამკვიდრებლად, ხოლო დანარჩენებს ტოვებს მიწაზე, ყოველ შემთხვევაში, არ სპობს.

28. ამიტომ ჩვენების აზრით,

ბინადრობს ცაში რომულუსი ღმერთებთან ერთად.

ამასვე ამბობს ენიუსიც. ამიტომ არის ბერძნებში ჰერკულესი ის ასე დაფასებული, იმათგან კი ჩვენთან გადმოსული, შემდეგ კი ოკეანემდე მიღწეული ღმერთი, ასევე სემელას ძე ლიბერი,

სახელგანთქმული ძმები, ტინდარიდები, რომლებიც არა მხოლოდ შველოდნენ რომაელებს ბრძოლებში, არამედ გამარჯვების მაუწყებლებიც იყვნენ მათთვის. განა ინოს, კადმოსის ქალიშვილს, ბერძენის მიერ ლევკოთეად სახელდებულს, ჩვენ პატივს არ მივაგებთ, როგორც მატუტას? განა მთელი ზეცა ადამიანთა მოდგმით არ არის გადავსებული?

XIII.29. თუ შევეცდებით და უფრო დაკვირვებით განვიხილავთ ბერძენი მწერლების მიერ გადმოცემულ ამბებს, აღმოჩნდება, რომ ღმერთები, რომელთაც ძველი ტომები სცემდნენ თაყვანს, ჩვენგან აღზევდნენ ცად, რომელთა სამარხებს აჩვენებენ საბერძნეთში, გაიხსენე (შენ ხომ ამაში გათვითცნობიერებული ხარ), რა გადმოცემებს ინახავენ მისტერიები და მიხვდები, რომ ეს ყველგან ასე იყო. მაგრამ, სანამ ჯერ კიდევ არ იცნობდნენ ფიზიკას, რომლის შესწავლა მრავალი წლის შემდეგ დაიწყეს, მხოლოდ ბუნების საშუალებით შეიმეცნებდნენ ყველაფერს, არაფერი ესმოდათ საგანთა არსის, მიზეზების შესახებ. სჯეროდათ, ძირითადად, ღამეული ზმანებებისა, ფიქრობდნენ, რომ ამ ცხოვრებიდან წასულები განაგრძობდნენ სიცოცხლეს.

30. – აქ უკვე მეტი არგუმენტაცია გვჭირდება იმის დასამტკიცებლად, რატომ უნდა გვჯეროდეს ღმერთების არსებობისა. არ მოიძებნება ისეთი ველური ხალხი, ისეთი ტყიური, რომელიც არ უშვებდეს გონებაში ღმერთების არსებობას, მართალია, ბევრს მათ შესახებ მცდარი წარმოდგენები აქვს (რადგან, ჩვეულებისამებრ, მოვლენებს არასწორად აღიქვამენ), მაგრამ ყველანი აღიარებენ ბუნების ძალას და მის ღვთიურობას, რასაც საფუძვლად არ უდევს ადამიანთა შეთანხმება ამის თაობაზე, არც რაიმე კანონი და წესდება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ყვე-

ლა საქმეში სხვადასხვა ხალხის აზრი ბუნების კარნახს ემორჩილება. ვის არ აშფოთებს თავისიანის სიკვდილი უპირველესად იმის გამო, რომ ფიქრობს, მას ცხოვრების სიამენი მოაკლდა? თუ ამ აზრს მოიცილებ, მწუხარებაც გაქრება. საკუთარი უბედურება არავის აწუხებს, შეიძლება სტკივათ და შფოთავენ, მაგრამ გულსაკლავი მოთქმის და ტირილის მიზეზი არის ის, რომ ვფიქრობთ, ვინც გვიყვარდა გულით, ის მოაკლდა ამქვეყნიურ სიკეთეს და ამას თავად გრძნობს. ყველაფერ ამას ჩვენ ჩაგვაგონებს არა გონება და მეცნიერება, არამედ – მხოლოდ ბუნება.

XIV. 31.სულის უკვდავების შესახებ ყველაზე დიდ და უტყვე მტკიცებულებას თავად ბუნება გვაძლევს, რათა ყველამ იზრუნოს იმაზე, რაც სიკვდილის შემდეგ არის მოსალოდნელი.

ახარებს ნერგებს, მომავალი თაობებისთვის,

ამბობს სტაციუსი *სინეფებისში* და რას გულისხმობს, თუ არა იმას, რომ მას მომავალ თაობასთან კავშირი აქვს? მაშ, გამრჯე გლეხი რგავს ხეებს, რომელთა ნაყოფის ხილვას თავად ვერასდროს მოესწრება. განა დიდებული მოქალაქე თავისი ქვეყნის კეთილდღეობას არ უყრის საფუძველს კანონებითა და დადგენილებებით? განა მომავალზე ზრუნვად არ უნდა ჩაითვალოს: შვილების გაჩენა, გენის გაგრძელება, შვილად აყვანა, ანდერძის საგულდაგულოდ შედგენა, ან კიდევ, საფლავებზე ძეგლების დადგმა და მასზე წარწერების ამოტვიფრვა?

32. რა, ასე არ არის? განა მხოლოდ საუკეთესოებს არ უნდა მივბაძოთ? როგორი ადამიანი უნდა მივიჩნიოთ სანიმუშოდ, თუ არა ის, ვინც სხვებს ეხმარება, უფრთხილდება და იცავს?

აი, ჰერკულესმა ღმერთებთან დაიდო ბინა, ასე არ მოხდებოდა, ადამიანებთან ყოფნის დროს გზა რომ არ გაეკვალა ცამდე.

XV. ეს არის უძველესი მაგალითი, საყოველთაო რწმენით გასხივოსნებული. ჩვენც ხომ გვყვანან ასეთი დიდებული ვაჟკაცები, ქვეყნისთვის თავგანწირულები? განა მათ სჯეროდათ, რომ მათი სახელი გაქრებოდა სიცოცხლის დასრულებისთანავე? სახელის უკვდავების დიდი იმედი რომ არ ჰქონოდათ, განა სამშობლოსათვის სიცოცხლეს დათმობდნენ?

33. შეიძლება მშვიდად ეცხოვრათ: თემისტოკლეს, ეპამინონდას და მეც (შორს რომ არ წავიდე და სხვები არ დავასახელო). არ ვიცი, როგორ ჩნდება ჩვენს ცნობიერებაში წინათგრძნობა მომავლისა, მაგრამ დიდსულოვან და გონიერ ადამიანებში ეს გრძნობა უფრო ძალუმად ვლინდება და იოლად შეიცნობა. ეს რომ ასე არ იყოს, ვინ იქნებოდა ისეთი დამთხვეული, ვინც სიცოცხლეს მუდმივად ჯაფასა და საფრთხეში გაატარებდა?

34. მე ვსაუბრობ სახელმწიფოს მეთაურებზე, მაგრამ პოეტები? განა მათ არ სურთ, ცნობილნი იყვნენ სიკვდილის შემდეგაც? მაშინ საიდან არის ეს სიტყვები:

მზერა მოავლეთ ქანდაკს მოხუც ენიუსისა,

მან განადიდა წინაპართა თქვენი საქმენი.

ისიც მოითხოვს ჯილდოდ დიდებას მათგან, რომელთა მამებსაც შეასხა ქება.

გრემლებს ნუ დაღვრით ჩემს საფლავთან, ნუ დამიტირებთ, ისაუბრებენ რადგან ჩემზე, როგორც ცოცხალზე.

პოეტების დარად, განა ყველა ხელოვანს არ სურს დიდება სიკვდილის შემდეგ? ფიდიასმა ხომ თავისი სახის მსგავსი გამოსახულება ამოტვიფრა მინერვას ფარზე, რადგან სახელის

წარწერის ნება არ ჰქონდა. განა ჩვენი ფილოსოფოსები არ აწერენ თავიანთ სახელებს იმ წიგნებს, რომლებშიც გამობენ დიდებისაკენ სწრაფვას?

35. თუ ერთსულოვნება ბუნების კანონია და ყველანი, სადაც არ უნდა იმყოფებოდნენ ისინი, ერთი აზრისანი არიან იმასთან დაკავშირებით, რაც ამ ცხოვრებიდან წასულებსაც ეხებათ, ამ აზრს ჩვენც უნდა დავეთანხმოთ. ვფიქრობთ, ნიჭით ან სიქველთით გამორჩეულნი, რადგან საუკეთესო თვისებების მატარებელნი არიან, მეტად შეიცნობენ ბუნების ძალას. ამიტომ, სიმართლესთან ახლოს არის ის აზრი, რომ, რაც უფრო გამორჩეულია ადამიანი, მით უფრო მეტ სამსახურს გაუწევს შთამომავლობას და, გარკვეულწლად, მას სიკვდილის შემდეგაც შერჩება რაღაც გრძნობა.

XVI. 36. ღმერთების არსებობის შესახებ ცოდნას ბუნება გვაწვდის, ხოლო, თუ როგორები არიან ისინი, ამას გონებით შევიძინებთ, ასევე ხალხთა წარმოდგენების თანახმად, ვიგებთ, რომ სულები განაგრძობენ არსებობას სიკვდილის შემდეგაც. მაგრამ სად იმკვიდრებენ ადგილს და როგორია მათი ბუნება, თავად უნდა განვსაჯოთ. ეს კი არ ვიცით და აქედან ჩნდება წარმოდგენები საიქიოსა და იმ საშინელებების შესახებ, რისიც შენ არ გჯერა და არც თუ უმიზნოა. რადგან მკვდარი სხეულები მიწაზე როცა ეცემიან და მერე მათ მიწას მიაყრიან (აქედან არის გამოთქმა – მიწის მიყრა), ფიქრობენ, რომ ისინი მიწის ქვეშ აგრძელებენ ცხოვრებას. მათ მცდარ შეხედულებას ბევრი იზიარებს, პოეტები ამ ამბავს კიდევ უფრო აბუქებენ.

37. მაყურებლებით გადაჭედული თეატრში, სადაც ქალები და ბავშვებიც არიან, ქუხს საზეიმო ლექსი:

*გზას მივუყვები ღრმას, ციცაბოს, აქერონტისას,
გავდივარ მღვიმეს, შემორაგულს სალი კლდეებით,
სადაც წყვდიადი ქვესკნელისა გამეფებულა.*

ეს, მე მგონი, უკვე აღარავის სჯერა, მაგრამ ამ ცრუ რწმენას ახლაც ისეთი დიდი ძალა აქვს, რომ, მას შემდეგ, რაც ადამიანებმა დაიწყეს მიცვალებულთა კოცონზე დაწვა, მაინც ფიქრობენ, რომ მიცვალებულნი ქვესკნელში არიან, მაგრამ თუ სხეულები არა აქვთ, როგორღა არიან, ან როგორ წარმოვიდგინოთ ეს ყველაფერი? შეუძლებელია გონებით წარმოდგენა იმისა, თავისთავად როგორ არსებობენ სულები, ამიტომ ცდილობენ, რაღაც ფორმა, გამოსახულება მოუძებნონ მათ. აქედან გვაქვს ჰომეროსთან νεκρία-ც, აქედან არის მისნობა, რომელსაც ჩემი მეგობარი აპიუსი νεκροματεια-ს უწოდებს, აქედან არის თქმულებები ჩვენს მახლობლად მდებარე ავერნუსის ტბაზე:

ღრმა აქერონტის ღიობიდან აქ ამოდიან

მრუმე აჩრდილნი სულთა, მსხვერპლის სისხლით პოხილნი.

თან სურთ, რომ ამ მოჩვენებებმა ილაპარაკონ, რაც შეუძლებელია ენის და სასის გარეშე, როცა ხორხს, მკერდსა და ფილტვებს ამის უნარი არ გააჩნიათ. რაკი გონებით არაფრის ჭკრეტა არ შეეძლოთ პოეტებს, ამიტომ თვალებს მიმართეს.

38. მხოლოდ დიდი ნიჭის ადამიანებს ძალუძთ გონების გრძნობებისაგან გათიშვა, საკუთარი ნააზრევის ჩვეულებრივი შეხედულებებისაგან გამოიჯვნა. მჯერა, რომ ასეთი ადამიანები საუკუნეების წინ იყვნენ, მაგრამ, რაც მწერლობა არსებობს, ფერეკიდე სიროსელი იყო პირველი, ვინაც გვაუწყა, რომ ადამიანთა სულები უკვდავები არიან. ეს ძალიან ადრე იყო, ჩემი ნათესავის მეფობის დროს. ეს აზრი შემდეგ კიდევ უფრო განამ-

ტკიცა მისმა მოწაფემ, პითაგორამ, რომელიც ტარკვინიუსის დროს ჩამოვიდა იტალიაში, მან დიდი საბერძნეთი მოხიბლა არა მარტო თავისი სწავლებებით, არამედ თავისი გავლენით, ისე რომ, მრავალი წლის მანძილზე პითაგორელთა სახელი ისე ჰქუხდა, რომ მათ გარდა სხვებს სწავლულებად არც კი მიიჩნევდნენ.

XVII. მაგრამ ისევ პითაგორელებს მივუბრუნდები. ისინი თითქმის არ იძლევიან თავიანთი მოძღვრების დასაბუთებას, მხოლოდ იმაზე მსჯელობენ, რისი განმარტებაც რიცხვებითა და ნახაზებით შეიძლება.

39. ამბობენ, რომ პითაგორას გასაცნობად პლატონი იტალიაში გაემურა, ყველაფერი შეიცნო მისგან, უპირველესად კი ის, რაც სულის უკვდავებას შეეხებოდა, მან არა მარტო გაიზიარა პითაგორას შეხედულება, არამედ თავისი განმარტებაც დაურთო თან. მაგრამ, რაკი შენ არაფერს მეკითხები, მოდი, გვერდი ავუაროთ ამას და გამოვტოვოთ ეს დიდი შვებისმომტანი საკითხი სულის უკვდავებაზე.

– როგორ? ახლა მტოვებ, როცა ცნობისმოყვარეობა მკლავს, გავიგო ყველაფერი? გეფიცები, ძალიან მინდა, პლატონთან ერთად ვცდებოდე (რომელსაც, ვიცი, რომ დიდ პატივს სცემ და ამიტომ უფრო მიკვირს ეგ შენი სიტყვები), ვიდრე სხვა ფილოსოფოსების *ჭეშმარიტება* გავიზიარო.

40.– შენ გაიხარე! მეც მირჩევნია, ვცდებოდე პლატონთან ერთად. მე ხომ ეჭვს არ გამოვთქვამ, თუნდაც ისეთს, მე რომ მჩვევია ყველა სხვა შემთხვევაში. სულაც არა! მათემატიკოსები ხომ გვიმტკიცებენ, რომ დედამიწა სამყაროს შუაშია მოთავსებული და ცაში მას წერტილის ოდენა ადგილი უჭირავს, რასაც ისინი κέντρον-ს უწოდებენ. შემდეგ ბუნებამ, ყველაფრის

წარმომშობმა ოთხმა სტიქიამ, თითქოს გაყო და გადაინაწილა ერთმანეთში სამომრად სფეროები, სიმშრალე და სინესტე თავისი წონითა და სიმძიმის წყალობით თანაბრად დაეშვა მიწასა და ზღვაზე და აღმოჩნდა სამყაროს ცენტრში თავისი სიმძიმით, დანარჩენი ორი სტიქია – ცეცხლი და ჰაერი, პირდაპირ ცაში აიჭრა, თავისი ჰაეროვანი ბუნების წყალობით, ან მძიმე მასისგან გამოდევნილი. თუ ეს ასეა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სხეულისაგან გამოცალკავებული სულები, იქნებიან სულიერნი, ჰაეროვანნი, თუ ცეცხლოვანნი, მაღლა აიჭრებიან.

41. თუ სული რაღაც რიცხვითი სიდიდით განისაზღვრება (ეს უფრო გონებამახვილური აზრია, ვიდრე – გასაგები), ან თუ მას მეხუთე სტიქია უნდა ეწოდოს, რომლის გაგებაც ძნელია და მისთვის რაიმე სახელის დარქმევაც, იგი მით უფრო წმინდაა, სუფთა და მიწიდან ძალიან შორს აიჭრება. მაშ, ჩამოთვლილთაგან რასაც გინდა ეწოდოს სული, იგი ცხოველმყოფელი გონებაა, რომლის მოთავსება არც გულში, არც ტვინში, არც სისხლში არ შეიძლება, როგორც ამას ვარაუდობს ემპედოკლე.

XVIII. რაც შეეხება დიკეარქოსს, არც მასზე ვაპირებ რაიმეს თქმას და არც არისტოქსენოსზე, მის თანატოლზე, რომელთანაც ერთად ის სწავლობდა, თუმცა ორივენი განათლებულები იყვნენ. დიკეარქოსი, როგორც ჩანს, გრძნობებს მოკლებული კაცი იყო, ისიც კი არ იცოდა, ჰქონდა თუ არა სული, არისტოქსენოსი კი ისე გატაცებული იყო თავისი სიმღერით, რომ ცდილობდა ყველაფრის მუსიკით ახსნას. არადა, ჰარმონია ხომ მიიღწევა ხმათა ნაირგვარი თანწყობით, მათ შორის არსებული ინტერვალებით. ის კი არ მესმის, როგორ შეიძლება სულის გარეშე, ოდენ მოქნილი სხეულითა და დახვეწილი მანერებით

შეიქნას ჰარმონია. ამიტომ, თავისი განათლების მიუხედავად, დაე, არისტოტელეს, თავის მასწავლებელს დაუთმოს ადგილი, თავად კი ასწავლოს სიმღერა. გავიხსენოთ ბერძნული ანდაზა:

რაც გებერხება, შენც იმ საქმეს მისდიე მხოლოდ.

42. მაგრამ, მოდი, სავსებით გამოვრიცხოთ შემთხვევითი თავმოყრა სწორი და მომრგვალებული, განუყოფელი სხეულებისა, რომელშიც დემოკრიტეს სურს დაინახოს სითბო და სუნთქვა, ე.ი. სულიერება. სული კი, თუ იგი, როგორც ამბობენ, ყველაფრის წარმომშობი ოთხი სტიქიიდან ერთ-ერთია, შედგება ცეცხლოვანი ჰაერისაგან (მე მგონია, ასეთად წარმოედგინა ის პანეტოსს), რომელიც აუცილებლად ზემოთ უნდა აჭრილიყო. მხოლოდ ეს ორი სახეობა (სტიქიისა) არ მიისწრაფის ქვემოთ და მუდამ ზემოთ ადის. ამგვარად, თუ ისინი იფანტებიან, მიწიდან შორს ადიან, ან თუ ინარჩუნებენ თავის სახეს, უფრო ზემოთ, ცისკენ მიემურებიან, გაარღვევენ სქელ მასას, მკვირვ ჰაერს, რომელიც მიწასთან არის ახლოს. სული კი, უფრო ცხელია, ვიდრე ეს, როგორც ვთქვი, სქელი და მკვირივი ჰაერი. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ, რადგანაც ჩვენი სხეულები მიწის სტიქიისაგან არიან წარმომობილნი, სულის მხურვალეობით თბებიან.

XIX. 43. ხდება ისე, რომ სული იოლად გადის ამ ჰაერიდან (ხშირად ასე მოვიხსენიებ მას), გააპობს მას, რადგან არაფერია სულზე უფრო სწრაფი. ვერაფერი აჯობებს სულს სისწრაფეში. თუ იგი დაუშლელია და თავისივე თავის მსგავსი, აუცილებლად აიჭრება ცისკენ, გააპობს და გაჰკვეთს მას (სადაც ღრუბლები, წვიმა და ქარები მოძრაობენ), რომელიც მრუმე და ნოტიოა მიწიდან ასული ოხშივარისაგან. ამ ადგილის დატოვე-

ბის შემდეგ სული მიუახლოვდება თავისსავე მსგავს ბუნებას და შეიცნობს მას. იქ ცეცხლოვან სხეულებს შორის შედგება, რომელიც წარმოადგენს მზის ზომიერი მხურვალეებისა და ნაზი ჰაერის ნაზავს. იქ არის მისი ბოლო საზღვარი. როცა მიაღწევს ადგილს, სადაც მისთვის მოსაწონი სიმსუბუქე და სითბოა, მშვიდდება და სხვა ადგილს აღარ ეძებს, იქ არის მისი ბუნებრივი სამყოფელი, იქ მისივე მსგავსნი ბინადრობენ, იქ არაფერი სჭირდება, იმითვე საზრდოობს, რითაც ვარსკვლავები, იმითვე არსებობს, რითაც ისინი.

44. რადგან ხშირად სხეულზე ცეცხლი გვედება, შურით ვივსებით, თუ არა გვაქვს ის, რაც სხვასა აქვს, სწორედ ის გვინდა, რაც სხვას აქვს, ბედნიერები გავხდებით, როცა სხეული გათავისუფლდება შურისა და ვნებებისაგან; რასაც ამჟამად ვაკეთებთ, ყოველგვარი საზრუნავისაგან თავისუფალნი ვჭკრეტთ და განვსჯით მოვლენებს, ამას იქ უფრო თავისუფლად გავაკეთებთ, მთელი არსებით დავიწყებთ განსჯასა და ფიქრს და თანაც ბუნება თავად გაგვიღვიძებს ჭეშმარიტების ძიების დაუოკებელ ჟინს და ის ადგილები, რომელთაც მივეახლებით, უფრო მოგვცემს ციური სხეულების შეცნობის საშუალებას.

45. მიწის მშვენიერებამ გააღვიძა ადამიანებში, როგორც თეოფრასტე ამბობს, *ცოდნის დაუოკებელი წყურვილით გამოწვეული მამებისა და პაპების სიბრძნე*. მას განსაკუთრებით ისინი მიმართავდნენ, რომლებიც იმ დროს ცხოვრობდნენ, როცა დედამიწაზე წყვდიადი სუფევდა და მაინც მოწადინებულნი იყვნენ, გონების თვალთ შეეცნოთ ყოველივე.

XX.მართლაც, ახლაც კი საოცრებად მიაჩნიათ იმათი საქმე, რომლებმაც პონტოს სანაპიროს მიაღწიეს, ვიწრო სრუტე გაიარეს ე.წ.

*არგოთი, ამ გემს რაზმი გაჰყვა არგიველების,
ხშირბეწვიანი ოქროს ვერძის მოსატაცებლად.*

ან კიდევ, რომლებმაც იხილეს ოკეანის ის სრუტე,
სად სწრაფი ტალღა ჰყოფს ევროპას ლიბიისაგან.

ვფიქრობთ, მშვენიერი სანახაობა ექნებოდათ თვალწინ გადაშლილი – მთელი დედამიწა, თავისი აგებულებით, ფორმითა და გარშემოწერილობით, საცხოვრებლად ვარგისი მხარეებით, და პირიქით, მუდმივი ყინვების ან სიცხის გამო დასახლებლად უვარგისი, მოუვლელი ადგილებით.

46. ჩვენ თვალებით კი არ ვარჩევთ საგნებს, რასაც ვხედავთ, არც რომელიმე გრძნობის ორგანოთი, არამედ (ამას ფიზიკოსები კი არა, მედიკოსები გვასწავლიან, რომლებიც ყველაფერს ხედავენ თვალნათლივ, ღია ორგანოებზე დაკირვებით) ეს ხდება თითქოს სულიდან მომდინარე გზის მეშვეობით, რომელიც თავისი სამყოფელიდან აღწევს თვალებამდე, ყურებამდე და ცხვირამდე. რადგან ხშირად ჩაფიქრებულნი, ან ავადმყოფობით შეწუხებულნი ვერაფერს ვხედავთ გახელილი თვალებით, არაფერი გვესმის დაუზიანებელი ყურებით. ეს ადვილი მისახვედრია, სული ხედავს და ისმენს და არა სხეულის ნაწილები, რომლებიც თითქოს სულის ფანჯრებია, მაგრამ მათი საშუალებით ვერაფერს შეიგრძნობს ადამიანი, გონების მონაწილეობისა და ჩარევის გარეშე. მართლაც, როგორ შეგვიძლია გონებით აღვიქვათ განსხვავებული შეგრძნებები: ფერი, გემო, სითბო, სუნი და ხმა? შეუძლებელი იქნებოდა ოდესმე შეგვეცნო სული თავისი ხუთივე ნიშნით, მას რომ არ უკავშირდებო-

დეს ყველაფერი და ის რომ არ იყოს ყველას ერთადერთი მსაჯული. მით უფრო ნათელი და წმინდაა ეს გრძნობები, როცა თავისუფალი სული იქითკენ მიილტვის, საითკენაც ბუნებას მიჰყავს.

47. თუმცა ბუნებამ სხეულიდან სულისკენ გასასვლელი არხები საკმაოდ ოსტატურად მოაწყო, მაინც მიწიერ და ბლანტ სხეულში რაღაც გაიჭედება ხოლმე, მაშინ სულის გარდა არაფერი რჩება და ხელს ვერაფერი შეუშლის მას, განჭვრიტოს საგნები ისეთებად, როგორებიც არიან.

XXI. ბევრი რამის თქმა შემეძლო, თუ საჭირო გახდებოდა, რა მრავალნაირი და უმრავი სანახაობის ხილვა შეუძლია სულს ცის საუფლოში.

48. ხშირად მაოცებს ზოგიერთ ფილოსოფოსთა აღმაფრენა ბუნების მჭვრეტელობის გამო, აღტაცებას რომ ვერ მაღავენ მათ მიმართ, რომლებმაც ეს საკითხები შეისწავლეს და აღმოაჩინეს. ისინი მადლიერებით ეთაყვანებიან მათ, ვითარცა ღმერთს. ამბობენ, რომ მათ გაათავისუფლეს ისინი სასტიკი ბატონებისა და მუდმივი შფოთისაგან, ყოველდღიური შიშისა და ღამეული კოშმარებისაგან. რა შიშსა და რა შფოთზეა საუბარი? რომელ ჩერჩეტ დედაბერს შეაშინებდა ის, რასაც შეიძლება თქვენ შეეშინებინეთ, ფიზიკა რომ არ გცოდნოდათ?

*ბნელით მოცული ადგილები აქერონტისა,
ფერწასულები სიკვდილისგან, ორკის ტაძრები.*

სირცხვილი არ არის, რომ ფილოსოფოსი იკვებხნიდეს, რომ არ ეშინია და არ სჯერა ამისი? აქედან ჩანს, თუ როგორი გამჭრიახი ბუნება აქვთ მათ. მეცნიერება რომ არა, ისინი ირწმუნებდნენ ამ სისულელეს.

49. არ მესმის, რას მიაღწიეს თავისი განათლებით. ვითომ დიდებულია ის აზრი, რომ სიკვდილის შემდეგ ყველაფერი ქრება? ასეც რომ იყოს (არ ვდავობ), რატომ არის ეს შეხედულება სიამოვნების მომგვრელი ან დიდებული? ვერ ვხედავ მიზეზს, რის საფუძველზეც შეიძლება, არ ვირწმუნოთ პითაგორას ან პლატონის ჭეშმარიტი აზრი. პლატონს არავითარი მტკიცებულება რომც არ წარმოედგინა, მას, როგორც პიროვნებას, ისე დიდი გავლენა აქვს ჩემზე, რომ მისი მარტო ავტორიტეტიც კი მთრგუნავს. მან კი ისეთი არგუმენტები მოიყვანა, ეტყობოდა, სურდა არა მარტო თავისი თავის დარწმუნება, არამედ უფრო – სხვებისა.

XXII.50. ისეთებიც არიან, რომელნიც ფიქრობენ, სულები, მსგავსად სისხლის სამართლის დამნაშავეებისა, ისჯებიან სიკვდილით. ისინი ვერაფრით იჯერებენ სულის უკვდავებას, რადგან ვერ წარმოუდგენიათ, გონებით ვერ ჭკვრეტენ, როგორი უნდა იყოს ხორცისაგან გათავისუფლებული სული. იმას ხვდებიან თითქოს, როგორი უნდა იყოს სხეულში მყოფი სული, რა ფორმის, რა სიდიდის, რა ადგილას არის მოთავსებული, ანდა, რომც შეძლებოდათ ადამიანის ორგანიზმში ყველაფრის შემჩნევა, მათ შორის დაფარულისაც, დაინახავდნენ კი სულს, თუ იგი იმდენად ნაზია, რომ მათ მზერას გამოეპარებოდა?

51. დაე, ასე იმსჯელონ მათ, რომლებსაც ვერ წარმოუდგენიათ სულის არსებობა სხეულის გარეშე. მაშ, იფიქრონ, რა არის ის, რაც სხეულში შეიძლება არსებობდეს. მე კი სულის ბუნებას როცა ვჭკვრეტ, ბევრად უფრო რთული და თავსატეხი კითხვები მიჩნდება: როგორია სხეულში მდებარე სული, ვითარცა სხვის სახლში ჩაკეტილი, და როგორია ის, სხეულიდან

გამოსული, როცა თავისუფალ ცაში, ვითარცა საკუთარ სახლში, ისე დაივანებს? ჩვენ თუ არ შეგვიღია იმის წარმოდგენა, რაც არასდროს გვინახავს, ვერც იმის გაგებას შევძლებთ, როგორი უნდა იყოს ღმერთი და სხეულიდან გათავისუფლებული ღვთაებრივი სული. დიკეარხოსს და არისტოქსენოსს უჭირდათ იმის გაგება, თუ როგორი უნდა იყოს სული და საერთოდ უარყოფდნენ მის არსებობას.

52. ძალიან რთული გასაგებია – სულის მიერ სულის დანახვა. აქ, რა თქმა უნდა, აპოლონის შეგონებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რომელიც გვასწავლის, რომ ყველამ უნდა შეიცნოს საკუთარი თავი. დარწმუნებული ვარ, ამ სიტყვებით იმას კი არ ჩავვაგონებს, შევიცნოთ ჩვენი სხეულის ნაწილები, აღნაგობა, მოყვანილობა. ჩვენი სხეული და ჩვენ ერთიდაიგივენი არ ვართ, როცა მე შენ მოგმართავ, ეს არ ნიშნავს, რომ შენს სხეულს ველაპარაკები. ასე რომ, *შეიცან თავი შენი* იგივეა, რაც – *შეიცან სული შენი*. სხეული კი თითქოს ჭურჭელია, სათავსო, რომელშიც სულია მოქცეული, შენი სულიდან მომდინარეობს შენი ქმედება, რაც ხდება, ყველაფერი შენგან არის. ამის შეცნობა ჭეშმარიტად ღვთაებრივი საქმე რომ არ იყოს, ეს დარიგება, მახვილგონიერი ადამიანის გამონათქვამი, არ მიეწერებოდა ღმერთს.

53. თუ თვითონ სულმა არ იცის, როგორი არის სული, გთხოვ, ამისხენი, ისიც არ იცის, რომ თვითონ არსებობს? ან ის, რომ მოძრაობს? აქედან არის პლატონის ცნობილი მსჯელობა, სოკრატეს მიერ განმარტებული *ფედროსში*, რომელსაც მე განვიხილავ ჩემი ტრაქტატის (*რესპუბლიკის შესახებ*) მეექვსე წიგნში.

XXIII. რაც განუწყვეტლივ მოძრაობს, მუდმივია, ხოლო როცა თავის მოძრაობას სხვას გადასცემს ან თავად თუ გარეშე ძალის მშვეობით მოძრაობს, ოდესმე შესწყვეტს მოძრაობას და დადგება აუცილებლად სიცოცხლის ზღვარი. მაშ, როცა თავისთავად მოძრაობს, არც არასდროს სწყდება თავის თავს და არც არასდროს შესწყვეტს მოძრაობას, სხვებისთვის ის არის მამოძრავებელი წყარო, საწყისი მოძრაობისა.

54. საწყისს არ გააჩნია სათავე, რადგან საწყისიდან წარმოსდგება ყველაფერი, იგი ვერ გაჩნდება სხვა რამისაგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი არც იქნებოდა საწყისი, სხვა რომ იყოს მისი შემქმნელი. თუ არასდროს წარმოიშვება, არც არასდროს კვდება, რადგან მკვდარი საწყისი ვერც თავის თავს აღადგენს, ვერც სხვისი წარმომშობი ხდება, რადგან საწყისიდან უნდა დაიბადოს ყველაფერი. ამრიგად. მოძრაობის საწყისი არის თვითმოძრაობა. იგი კი ვერც გაჩნდება, ვერც მოკვდება. ასე რომ არ იყოს, მთელი ცა ჩამოიქცეოდა და მასთან ერთად მთელი ბუნება, არ იარსებებდა ძალა, რომელიც შესძლებდა მის ხელახლა ამოძრავებას. თუ ეს გასაგებია, რომ მუდმივი არის ის, რაც თვითმოძრავია, ვის შეუძლია იმის უარყოფა, რომ სულს სწორედ ეს თვისება აქვს? უსულოა ყველაფერი, რასაც გარეგანი ბიძგი ამოძრავებს, ხოლო სულიერია, რაც შინაგანი, საკუთარი ძალით მოდის მოძრაობაში. ეს არის სულის განსაკუთრებული თვისება და ძალა, რომელიც არის ერთი მრავალთაგანი, რასაც თავისთავად მოძრაობა შეუძლია, რაც არ იბადება და რაც მუდმივია.

55. დაე, ერთად შეიყაროს მთელი ბრბო იმ ფილოსოფოსებისა (ალბათ, ასე უნდა ვუწოდოთ მათ, რომლებიც პლატონს, სოკრატესა და მის სკოლას გაემიჯნენ), მათ წესიერად არაფ-

რის განმარტება შეუძლიათ და არც ცდილობენ ზუსტი დასკვნების გამოტანას. მაშ, ასე, სული გრძნობს, რომ მოძრაობს, არა მარტო გრძნობს ამას, ისიც იცის, რომ მას თავისი ძალა ამოძრავებს და არა – სხვისი, დაუშვებელია, იგი თავის თავს მოსწყდეს, ეს არის საფუძველი მისი მუდმივობისა. გაქვს რაიმე სათქმელი ამასთან დაკავშირებით?

– არა, ადვილად გავიგე, ფიქრდაც არ მომსვლია შენთან შეკამათება, ისე ვირწმუნე ეს აზრი.

XXIV. 56. მართლა? ასე იოლად გასაგებად მიგაჩნია ის განმარტებაც, რომ ადამიანთა სულები რაღაც ღვთაებრივს შეიცავენ? თუ მე ვხედავ, რომ რაღაც იბადება, იმასაც წარმოვიდგენ, რომ კვდება კიდევაც. რადგან სისხლის, ნაღველის, ლორწოს, ძვლების, კუნთების, ძარღვების, კიდურების და მთელი სხეულის აღნაგობის შემხედვარეს შემიძლია ვთქვა, თუ საიდან ჩნდება ეს ყველაფერი. თუ სულს მხოლოდ ის შეუძლია, ვიარსებოთ მისი წყალობით, ვიფიქრებდი, რომ მას ბუნება ანიჭებს სიცოცხლეს, როგორც ადამიანებს, როგორც ვახსა და როგორც ხეს. ჩვენც ხომ ასე ვამბობთ *სიცოცხლე*. ადამიანის სულს მხოლოდ მიახლება რომ შეეძლოს რამესთან და მისგან განშორება, მაშინ ის ცხოველს დაემსგავსებოდა.

57. უპირველეს ყოვლისა, მას აქვს განუსაზღვრელი რაოდენობის მეხსიერება უთვალავ საგნებზე, პლატონის მტკიცებულებით, ეს არის მოგონება უზენაეს ცხოვრებაზე. იმ წიგნში, რომელსაც *მენონი* ეწოდება, სოკრატე ესაუბრება ერთ ბიჭს გეომეტრიასა და კვადრატის გაზომვაზე და ისე უსვამს შეკითხვებს, რომ ყმაწვილი იოლად, თანდათანობით სცემს პასუხებს, თითქოს გეომეტრიაში განსწავლული ყოფილიყოს. აქედან სოკრატეს ასეთი დასკვნა გამოაქვს, რომ სწავლა სხვა

არაფერია, თუ არა – გახსენება. ამ ადგილს უფრო ზუსტად განმარტავს იმ საუბარში, რომელიც მას ჰქონდა სიცოცხლის უკანასკნელ დღეს. ამით იგი ამტკიცებს, რომ ნებისმიერ ადამიანს, ყველაფერში უბირსაც კი, სწორად დასმულ შეკითხვებზე ისეთი პასუხების გაცემა შეუძლია, რომ მიხვდები, ეს კი არ უსწავლია, არამედ თითქოს მეხსიერებიდან ამოიღო, რადგან შეუძლებელია, მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ ცოდნა თანდაყოლილი და ღრმად ჩაბეჭდილი იყოს ჩვენს სულებში, რასაც *ἐννοια*-ს უწოდებენ, თუ სულს სხეულში შესვლამდე არა აქვს ყველაფრის შესახებ ინფორმაცია.

58. როცა პლატონი ყველგან ამტკიცებს, რომ არაფერია ამ ქვეყნად ჭეშმარიტად არსებული (*არაფერში* მოიაზრებს იმას, რაც იბადება და კვდება, ჭეშმარიტად არსებულს იგი უწოდებს მხოლოდ ისეთ რამეს, რაც მუდამ ისეთი არის, როგორც უნდა იყოს, რასაც იგი *ιδέα*-ს უწოდებს, ჩვენ კი – *species*-ს). სხეულში გამოძვრეულ სულს ამის შეცნობა არ შეუძლია, ეს ცოდნა მას იმთავითვე ჰქონდა, ამიტომ გვიკვირს, საიდანა გვაქვს ამდენი ცოდნა მრავალი საგნის შესახებ. სული ამას ყველაფერს ნათლად ვერ ხედავს, რადგან მოულოდნელად უჩვეულო და მღელვარე ადგილსამყოფელში დაიდებს ბინას, მაგრამ, როცა გონს მოეგება და ძალას მოიკრებს, ყველაფერს აღიდგენს მეხსიერებაში. ამიტომ სწავლა სხვა არაფერია, თუ არა – გახსენება.

59. მე მაინც ყველაზე მეტად მეხსიერება მაოცებს, რა არის ის, რასაც ვიგონებთ, რა ძალა აქვს მას და საიდან ჩნდება? არ ვისაუბრებ იმაზე, თუ რა საოცარი მეხსიერება ჰქონდა სიმონიდეს (რაც საყოველთაოდ არის ცნობილი), ან თეოდექტესს, ან კინეასს, ვინც პირუსმა ელჩად მიავლინა სენატში, ან შემ-

დეგ ქარმადასს, რა დიდი მეხსიერებით გამოირჩეოდა ახლახან გარდაცვლილი სკეპსისელი მეტროდორუსი, ან კიდევ ჩვენი ჰორტენზიუსი. მე უბრალო ადამიანების, უფრო კი იმათ მეხსიერებაზე ვსაუბრობ, რომელნიც ხელოვნებას მისდევენ, ან რაღაცის ნიჭი აქვთ. მათ იმდენი რამე ახსოვთ, ვერც კი წარმოვიდგენთ, რამდენს იტევს მათი გონება.

XXV. 60. მაშ, საითკენ მიმყავს ეს საუბარი? რა უნდა იყოს ეს ძალა და საიდან უნდა მოდიოდეს, ვფიქრობ, ეს ჯერ კიდევ გასარკვევია. მაგრამ ის არც გულშია, არც სისხლში, არც ტვინში, არც ატომებში. იქნებ სამშვინველშია, ან ცეცხლში? არ ვიცი, მაგრამ სულ არ მრცხვენია ამის. არ მესმის, სხვებს რატომ არ უნდათ იმის აღიარება, რაც არ იციან. დაბეჯითებით რისი თქმაც შემიძლია ამაზე და სხვა ამდაგვარ რთულ საკითხებზე, ის არის, რომ სული, გინდ სამშვინველი იყოს, გინდაც – ცეცხლი, ვფიცავ, რომ იგი ჭეშმარიტად ღვთაებრივია. ასე არ არის? გთხოვ, მიპასუხე, როგორ გგონია, მიწაზე წარმოიშვა და ამ მოქუფრული და წვიმიანის ცის თაღის ქვეშ გაჩნდა ასეთი დიდი ძალა მეხსიერებისა? რა არის იგი, ამას ვერ ხედავ, მაგრამ გრძნობ, როგორი არის: თუ ვერა, რამდენად ძლიერია იგი, ამას ხომ ნამდვილად ამჩნევ.

61. მაშ რა არის? ვფიქრობთ, რომ სულს რაღაც მოცულობა აქვს, როგორც ნებისმიერ ჭურჭელს და ჩვენი მოგონებები მასში იღვრება? ეს უაზრობაა. როგორ წარმოვიდგინოთ სულის მოხაზულობა, მისი სიღრმე, ან საერთოდ მისი განუზომელი ტევადობა? თუ ვიფიქროთ, რომ სული მსგავსია ცვილისა, მეხსიერება კი გონებაში აღბეჭდილი საგნების ნაკვალევი? მაგრამ როგორ შეუძლიათ სიტყვებს, ან თვითონ საგნებს კვალის დაჩნევა, და თანაც, რა დიდი მოცულობისა უნდა იყოს ეს ცვილი,

რომ ამდენი ნაკვალევი დაიტოს? მაშ, ბოლოს და ბოლოს, რა არის ის ძალა, იმ დაფარულს რომ გაგვიმჟღავნებს, რასაც გამოგონება და აღმოჩენა ეწოდება?

62. როგორ წარმოგიდგენია, ამ მიწიერი, მომაკვდავი, არამდგრადი ბუნების ქმნილებანი არიან, ვინც პირველად უწოდა საგნებს სახელები, რაც, პითაგორას აზრით, უდიდესი სიბრძნის ნაყოფი იყო, ვინაც პირველმა გააერთიანა სხვადასხვა ადგილას განთესილი ადამიანები და ასწავლა მათ საზოგადოებრივი ცხოვრება, ვინაც რამდენიმე სამწერლობო ნიშანი მიუსადაგა თითქოსდა განუსაზღვრელი რაოდენობის ბგერებს, ვინც შეამჩნია ცდომილ ვარსკვლავთა გზა, მოძრაობა, დგომა? ჭეშმარიტად დიდი ადამიანები იყვნენ ისინი და მათი წინამორბედებიც. ის, ვინც ხორბალი აღმოაჩინა, შექმნა სამოსი, ვინც ჭერი გაუჩინა ადამიანებს, ასწავლა მოწესრიგებული ცხოვრების წესი, ნადირთაგან დაცვა, ეს ყველაფერი შევითვისეთ, გავითავისეთ და ხელოვნობიდან დავიწყეთ გადასვლა ნატიფ ხელოვნებაზე. სმენის დასატკბობად გამოვიგონეთ განსხვავებულ ხმათა თანაზომიერი და ბუნებრივი შეერთება; ვარსკვლავებზე დაკვირვებაც ვისწავლეთ, ზოგი მათგანი უძრავად არის ერთ ადგილას, ზოგიც, როგორც მას უწოდებენ, *ცდომილები* არიან, რომელთა მოძრაობასა და შემობრუნებას ვინც სულით ხედავს, მან დაამტკიცა, რომ მისი სული მსგავსია იმისი, ვინც ცაზე განალაგა ისინი.

63. როცა არქიმედემ მთვარის, მზისა და ხუთი ცდომილის მოძრაობა ერთ სფეროში მოათავსა, მან იგივე გააკეთა, რაც პლატონის ღმერთმა, სამყაროს შემქმნელმა *ტიმეოსში*, ერთ ბრუნს დაუქვემდებარა განსხვავებული მოძრაობანი: შენელებული და აჩქარებული.

ამის გაკეთება ამ სამყაროში თუ მხოლოდ ღმერთს შეუძლია, არქიმედეს მიერ სფეროს შექმნაც ღვთაებრივი ძალის გარეშე წარმოუდგენელია.

XXVI. 64. ღვთაებრივი ძალის არსებობას მხოლოდ ეს ცნობილი და ნათელი მაგალითები როდი ადასტურებენ. მე მგონია, რომ ვერც პოეტი შექმნის მნიშვნელოვან და ღირებულ ლექსს ზეციური შთაგონების გარეშე, ვერც ორატორი გახდება ენაწყლიანი, სიტყვაუხვი, ვერ ისაუბრებს ლამაზი ფრაზებით, თუ ღვთაებრივი ძალა არ დაეხმარა. ფილოსოფია კი, ყველა ხელოვნების დედა, პლატონის აზრით, ღმერთების საჩუქარია, მე კი ვამბობ, იგი ღმერთების მოგონილია. მან ჩვენ გვასწავლა, უპირველესად, ღმერთების პატივისცემა, შემდეგ, სამოქალაქო სამართალი, რასაც ემყარება ადამიანთა საზოგადოება, შემდეგ – ზომიერება და სულიერი სიმაღლე. მან ჩვენი გულებიდან და თვალებიდან განდევნა წყვილიადი, რათა გაგვეჩია ერთმანეთისაგან ქვესკნელი და ზესკნელი, პირველი, უკანასკნელი და საშუალო.

65. საერთოდ, მე მგონია, რომ მხოლოდ ღვთაებრივ ძალას შესწევს უნარი მრავალი დიდებული საქმის ჩადენისა. რას უნდა ნიშნავდეს გახსენება საქმეებისა თუ სიტყვებისა? რა არის აღმოჩენა? ცხადია, წარმოუდგენელია, ღმერთებში ამაზე დიდი რაიმე ძალა არსებობდეს. არა მგონია, რომ ღმერთებს სიამოვნებდეთ ნეკტარისა და ამბროსიას სმა სიყმაწვილის ქალღმერთის თასიდან, არც ჰომეროსის მესმის, რომელიც ამბობს, რომ განიმედე ღმერთებმა მოიტაცეს სილამაზის გამო, რათა იუპიტერთან მერიქიფედ ემსახურა, არ არის ეს საკმაო მიზეზი იმისა, რომ ასე უსამართლოდ მოქცეოდა ლაომედონტს. ეს ყველაფერი ჰომეროსმა მოიგონა და ადამიანური სისუსტეებ-

ით ღმერთები შეამკო, მე კი ძალიან მინდა, ჩვენც, ადამიანებს, მოგვანიჭონ ღვთაებრივი თვისებები. და რა არის ეს ღვთაებრივი? ძალმოსილება, გონიერება, საზრიანობა, ხსოვნა. მაშ, სული, როგორც მე ვამბობ, ღვთაებრივი არის, ევრიპიდე კი თამამად აცხადებს, რომ იგი არის ღმერთი. თუ ღმერთი ჰაერი ან ცეცხლი არის, ასეთივე იქნება ადამიანის სულიც. რადგან ციური ბუნება არც მიწას შეიცავს და არც სინესტეს, ადამიანის სულიც მოკლებულია ორივე მათგანს. თუკი არსებობს რაღაც მეხუთე ბუნება, როგორც არისტოტელემ უწოდა პირველად, ეს ღმერთებსაც აქვს და ადამიანებსაც. ეს აზრი განვავითარე და გადმოვეცი ჩემს *ნუგეშში*.

შენიშვნები:

1. ციცერონი ამ ფილოსოფიურ ტრაქტატს უძღვნის თავის მეგობარს, **მარკუს ბრუტუსს** (85–42 წ.წ.).

3. **ჰომეროსი**, ძველი ბერძენი პოეტი, *ილიადასა* და *ოდისეას* ავტორი. **ჰესიოდე**, ძველი ბერძენი პოეტი (ძვ. წ..VIII ს.), ავტორი პოემებისა: *თეოგონია*, *სამუშაონი* და *დღენი*.

არქილოქოსი, ძველი ბერძენი პოეტი, იამბიკოსი (ძვ. წ. VII ს.).

რომულუსი, რომის ლეგენდარული დამაარსებელი.

ლივიუს ანდრონიკუსი, პირველი რომაელი პოეტი (ძვ.წ. III ს.)

ენიუსი, კვინტუსი, ძველი რომაელი ეპიკოსი პოეტი (239–169).

პლავტუსი, ტიტუს მაკციუსი, რომაელი კომედიოგრაფი (254–184წ.წ.).

ნევიუსი, გნეიუსი, ძველი რომაელი პოეტი (ძვ. წ. III ს.)

II. **საწყისები** (Origenes), მარკუს პორციუს კატონის (234–149) თხოულობა.

ნობილიორი, მარკუს ფულვიუსი, კონსული ძვ. წ. 189 წ.

ეტოლია, მხარე ცენტრალურ სააბერძნეთში.

4. **ფაბიუსი**, გაიუსი, ცნობილი გვარის წარმომადგენელი, მან სურათებით შეამკო ხსნის ტაძარი ძვ.წ. 304 წ., რისთვისაც უწოდეს *პიქტორი*.

პოლიკლიტუსი, ცნობილი მოქანდაკე, პერიკლეს თანამედროვე, **პარასიუსი**, ამავე დროის მხატვარი.

ეპამინონდა, თებეს მთავარსარდალი (418–362), გაიმარჯვა სპარტელებზე მანტინეასთან და იმავე ბრძოლაში დაეცა.

თემისტოკლე, ათენელი პოლიტიკოსი და მთავარსარდალი, დაამარცხა სპარსელები სალამინთან ძვ.წ. 480 წ.

III. **გალბა**, სერვიუს სულპიციუსი, კონს. ძვ.წ. 144 წ., **აფრიკელი**, პუბლიუს სციპიონი, ნუმანტინუსი (უმცროსი) (185–125), II და III პუნიკური ომების მონაწილე, **ლელიუსი**, გაიუსი, სციპიონ აფრიკელის (უმცროსის მეგობარი), ორატორი.

კატონი, მარკუს პორციუსი, მკაცრი ცენზორი (234–149), კართაგენის დაუძინებელი მტერი. **ლეპიდუსი**, მარკუს ემილიუს პორცინა, კონს. ძვ.წ. 137 წ., ბრწყინვალე ორატორი. **კარბონი**, პაპირიუსი, ლეპიდუსის მოწაფე. **გრაკქუსები**, სახალხო ტრიბუნები, ძმები, გაიუსი მოკლეს ძვ.წ. 133წ., ხოლო ტიბერიუსი – ძვ.წ. 121 წ.

IV. 7. **არისტოტელე**, ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი (384–322), პლატონის მოწაფე, ალექსანდრე მაკედონელის მასწავლებელი.

ტუსკულანუმი, ციცერონის მამული ტუსკულუმთან ახლოს (ლაციუმში).

ისოკრატე, ძველი ბერძენი რიტორი (436–338).

8. ექსორდიუმი, ორატორული სიტყვის შესავალი ნაწილი.

10. **კერბერი**, სამთავიანი ქოფაკი, ურჩხული, მიწისქვეშა სამეფოს შესასვლელის მცველი; **კოკიტუსი**, მიწისქვეშეთის მდინარე, სტიქსის შენაკადი; **აქერონტი**, მიწისქვეშეთის მდინარე, რომელსაც გადალახავდნენ მიცვალებულთა სულები. **ტანტალოსი**, ფრიგიის მეფე, იუპიტერის ძე, ღმერთთა საიდუმლოების გაცემის გამო მუდმივი შიმშილითა და წყურვილით იტანჯებოდა საიქიოში; **სიზიფე**, ეოლოსის ვაჟი, კორინთოს მეფე, რომელიც საიქიოში ამაოდ ეზიდებოდა ლოდს მაღალ მთაზე; **წყალში ჩაფლული ... ტრიმეტრით გამართული ლექსი**, უცნობია მისი წყარო. **სიზიფე ... ამაოდ მთაზე**, ჰექსამეტრიანი ტაეპი, ლუცილიუსის სატირიდან. **მინოსი და რადამანთოსი**, მიწისქვეშა სამეფოს მსაჯულები, **ლუციუს კრასუსი**, სულას მომხრე, პირველი ტრიუმვირატის წევრი, კონს. ძვ.წ. 70 წ., ორატორი; **მარკუს ანტონიუსი**, ცნობილი ორატორი (143–87), **დემოსთენე**, ცნობილი ატიკელი ორატორი (381–322).

12. **კრასუსი**, მარკუს ლიცინიუსი, პირველი ტრიუმვირატის წევრი ძვ.წ. 60წ., ცნობილი თავისი სიმდიდრით, დაეცა პართელებთან ომის დროს ძ.წ. 53წ., **პომპეუსი**, გენიუს, პირველი ტრიუმვირატის წევრი, იულიუს კეისრის მოწინააღმდეგე.

VII კაპენას კარიბჭე, რომის სამხრეთით მდებარე, რომელსაც გარს ერტყა ცნობილი ადამიანების სამარხები, აქედან იწყებოდა კაპუაში მიმავალი გზა.. **კალატინუსები**, კალატის მცხოვრელები, მათგან ცნობილი იყო **მარკუს ატილიუს რეგულუსი**, ორგზის კონსული, ძვ.წ. 269წ. და 256წ., **სციპიონები**,

კორნელიუსების გვარის ცნობილი წარმომადგენლები, **სერვილიუსები**, ძველი პატრიციული გვარის წარმომადგენლები: **სერვილიუს გემინუსი**, კონს. ძვ.წ. 218წ., დაეცა კანასთან ბრძოლაში, **კვინტუს სერვილიუს კეპიონი**, კონს. ძვ.წ. 106 წ., **მეტელუსები**, პლებეური გვარის წარმომადგენლები, მათგან ცნობილნი არიან: **ლუციუს ცეცილიუს მეტელუსი**, პირველი პუნიკური ომის მონაწილე, **კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს მაკედონელი**, რომელმაც მაკედონია შემოუერთა რომის სამფლობელოს ძვ.წ. 148 წ., **კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს ნუმიდელი**, კონს. ძვ.წ. 109 წ., იბრძოდა იუგურთას წინააღმდეგ.

VIII **15.ეპიქარმოსი**, ფილოსოფოსი, კომედიოგრაფი, პითაგორას მოწაფე (გარდაიცვალა ძვ.წ. 450წ.).

IX **პითიელი აპოლონი**, მზის, მუსიკის ღმერთი, იუპიტერისა და ლატონას ძე, დიანას ძმა.

18. **ნასიკა**, პუბლიუს კორნელიუს სციპიონი, კონს. ძვ.წ. 162წ. და 155წ., ცნობილი ორატორი, იურისტი. **კაცი ჭკვიანი ... კატუსი**, **სექსტუს ელიუს კატუსი**, კონს. ძვ. წ. 98წ., ლექსი ენიუსის *ანალებიდან*.

19. **ემპედოკლე**, ძვ.წ. –ის ბერძენი ფილოსოფოსი., **ზენონი**, სტოიკური ფილოსოფიური სკოლის ფუძემდებელი ათენში III-II ს.ს.

X. **არისტოქსენოსი**, ტარენტელი ფილოსოფოსი, ავტორი თხზულებებისა ისტორიის, მათემატიკისა და მუსიკის თეორიის შესახებ, არისტოტელეს მოწაფე. მისი აზრით, სული არის სხეულის ჰარმონია, სულიერი ქმედებანი გამომდინარეობენ სხეულის ნაწილების შეთანხმებული მოძრაობის შედეგად. ამ ჰარმონიის დარღვევა იწვევს სიკვდილს.

20. **ქსენოკრატე**, ძვ.წ. –ის IV ს.–ის ქალკედონელი ფილოსოფოსი, პლატონის მოწაფე და მიმდევარი, ათენის აკადემიის მეთაური. **პლატონი**, ცნობილი ათენელი ფილოსოფოსი, სოკრატეს მოწაფე (427–347) **პითაგორა**, სამოსელი ფილოსოფოსი, პითაგორული სკოლის ფუძემდებელი ძვ. წ. VI ს.

21. **დიკეარქოსი**, სიცილიელი ფილოსოფოსი, გეოგრაფოსი, არისტოტელეს მოწაფე, რომელიც იყო ციცირონის საყვარელი მწერალი, **დეკალიონი**, პრომეთეს ვაჟი, პირას ძმა, რომლებმაც წარღვნის შემდეგ აღადგინეს ადამიანთა მოდგმა.

22. **არისტოტელე**, ცნობილი სტაგირელი ფილოსოფოსი, პლატონის მოწაფე, პერიპატეტიკული სკოლის ფუძემდებელი, ალექსანდრე მაკედონელის მასწავლებელი (384–322). არისტოტელე სულს უწოდებს ἐντελέχεια-ს (მაცოცხლებელ ძალას) და არა ἐνδელεία-ს (მუდმივ მოძრაობას).

XI. **დემოკრიტე**, აბდერელი ფილოსოფოსი, მატერიალისტი (460–370).

28. **რომულუსი**, მარსისა და რეა სილვიას ვაჟი, სიკვდილის შემდეგ კვირინუსად წიდებული და ცად აღზევებული; **ჰერკულესი** (ბერძენი ჰერაკლე), იუპიტერისა და ალკმენეს ვაჟი, ჰერაკლეს კულტი იტალიაში ქ. გადესიდან გავრცელდა; **სემელას ძე ლიბერი**, ძველიტალიური ღვთაება, შემდგომ ბაკქუსად წოდებული. **ტინდარიდები**, კასტორი და პოლუქსი, **ლევკოთეა** (*თეთრი ღვთაება*), ზღვის ქალღვთაების, ინოს ეპითეტი.

XIV. 31 **სტაციუსი**, ცეცილიუსი, რომელი კომედიოგრაფი, *სინეფებისი* მენანდრეს კომედიის მიბამვით შექმნილი.

33. **თემისტოკლე**, ცნობილი ათენელი პოლიტიკოსი, მხედართმთავარი, დაამარცხა სპარსელები კუნძულ სალამინთან

ძვ.წ. 480წ., **ეპამინონდა**, თებელი მხედართმთავარი (418–362), დაამარცხა სპარტელები მანტინეასთან, აქვე აღესრულა.

34. **მზერა მოავლეთ...**წარწერა ენიუსის სამარხის ქვაზე, მიიღვე შედგენილი. **ფიდიასმა**, ცნობილმა ბერძენმა მოქანდაკემ (პერიკლეს თანამედროვემ), ათენას ფარის შიგნით თავისი სახე გამოხატა, რადგან ქალღმერთისადმი მიძღვნილ ქანდაკზე უფლება არ ჰქონდა თავისი სახელის ამოტვიფრისა.

37. **გზას მიუყვები...**ნაწყვეტი *ჰეკუბადან* (ატეუსის ან ენიუსის).

νεκρία, მიცვალებუთა სულების მოხმობა (*ოდისეას* XI სიმღერის თემა). **აპიუსი**, კლავდიუს პულხერი, ციცერონის მტრის, კლოდიუსის ძმა. **ავერნუსის ტბა**, კუმეში (კამპანიაში). **ღრმა აქერონტის...** უცნობი ავტორის ლექსი.

38. **ფერეკიდე სიროსელი**, ძვ.წ. VI ს.–ის ბერძენი ფილოსოფოსი, სავარაუდოდ, პითაგორას მასწავლებელი. **ჩემი ნათესავის...** (ხუმრობით) იგულისხმება სერვიუს ტულიუსი.

XVIII. **რაც გებერხება...** იამბიკური ტრიმეტრი არისტოფანეს კომედიიდან.

42. **პანტიოსი**, როდოსელი ფილოსოფოსი, სტოიკოსი (180–105), სციპიონ უმცროსისა და ლელიუსის მეგობარი.

45. **თეოფრასტოსი**, ათენელი ფილოსოფოსი (372–287), არისტოტელეს მოწაფე.

XX. **არგოთი, ამ გემს...** იამბიკური ტრიმეტრი ენიუსის *მედეადან*. **სად სწრაფი ტალღა...** ენიუსის *ანალებიდან*.

48. **ბნელით მოცული...** ენიუსის *ანდრომაქედან*.

57. **მენონი**, პლატონის დიალოგი.

58. **Species**, სახე, ხატი.

59. **სიმონიდე კეოსელი**, ცნობილი ძველი ბერძენი ლირიკოსი პოეტი (556–467), **თეოდექტე**, მცირეაზიელი ბერძენი ორატორი, ისოკრატესა და არისტოტელეს მოწაფე (ძვ.წ. IVს.); **კინეასი**, დემოსთენეს მოწაფე, ორატორი, ეფიროსის მეფის, პირუსის მიერ ელჩად წარგზავნილი რომაელებთან ძვ. წ. 28წ., **ქარმადასი**, ათენელი ფილოსოფოსი, აკადემიის წევრი (ძვ.წ. IIIს.); **მეტროდოროსი**, მიზიელი, რიტორი და პოლიტიკოსი მითრიდატე ევპატორთან (II-Is.); **ჰორტენსიუსი**, ცნობილი რომაელი ორატორი (114–50).

63. **არქიმედე**, სირაკუზელი, უდიდესი მათემატიკოსი და ფიზიკოსი (287–212), რომელმაც შექმნა ცის გლობუსი, სადაც შესაძლებელი იყო პლანეტების მოძრაობებზე დაკვირვება.

65. **სიყმაწილს ქალღმერთის თასიდან**, იგულისხმება ჰებე; **განიმედე**, ტროელთა მეფის, ტროსის ვაჟი, იუპიტერის მიერ მოტაცებული და ოლიმპოზე აყვანილი. **ლაომედონტი**, ტროას მეფე.

ლათინურიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო
იამზე გაგუამ.